

INGLIS HÁM QARAQALPAQ TILLERİNDE HAYAL HÁM ERKEK SÓYLEW STILINİN SALÍSTİRMALÍ ANALIZI

D.M.Kurbanbaeva – *assistent oqıtıwshı*

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: genderlekt, til va madaniyat, nutq uslubi, ayol so‘zi, erkak so‘zi, lingvistik farq, pragmatika, fonetika, sintaksis, leksika, qoraqalpoq tili, ingliz tili, gender tengligi, ijtimoiy omil, madaniy kontekst.

Ключевые слова: гендерлект, язык и культура, стиль речи, женское слово, мужское слово, лингвистическое различие, прагматика, фонетика, синтаксис, лексика, каракалпакский язык, английский язык, гендерное равенство, социальный фактор, культурный контекст.

Key words: genderlect, language and culture, speech style, female word, male word, linguistic difference, pragmatics, phonetics, syntax, lexicon, Karakalpak language, English language, gender equality, social factor, cultural context.

Kirisiw. Til insan oy-pikiriniń kórinisi, jámiyetge sociallıq hám mádeniy processlerdiń sáwlesi bolıp tabıladı. Hár bir tilde tek regionallıq emes, al genderlik ayır-mashılıqlar da bar bolıp, olar insannıń jınısı, sociallıq roli hám mádeniy ortalıq penen belgilenedi. Bul qubılıs til biliminde genderlekt dep ataladı. Deborah Tannen hám Robin Lakoff miynetlerinde hayallar sóziniń emocional, abaylı hám sociallıq jaqtan muwapıqlıqqa baǵdarlanǵanlıǵı atap ótilgen.

Ádebiyatlar sholiwı. Izertlew salıstırmalı-lingvistikalıq, deskriptivlik hám pragmatikalıq metodlar tiykarında alıp barıldı. Maǵlıwmatlar ingliz (J.Austen, D.Tannen) hám qaraqalpaq (Tólepbergen Qayıpbergenov) ádebiyatlarınan alınǵan. Hár eki tildegi erkek hám hayal sóylewshilerdiń sóziniń leksikalıq, sintaksislik, fonetikalıq hám pragmatikalıq ózgeshelikleri úyrenildi [4].

Tiykargı bólim. Izertlew nátiyjeleri ingliz hám qaraqalpaq tillerinde genderliktiń leksikalıq, sintaksislik, fonetikalıq hám pragmatikalıq dárejelerde ózine tán ózgesheliklerge iye ekenligin kórsetti. Tórende hár bir ayırmashılıq túri misallar tiykarında túsindiriledi.

Inglis tilinde hayallar sóylewinde sezim, estetikalıq baha hám jumsaqlıq bildiriwshi sózler ústin ekenligin kóriwge boladı. Olar “lovely”, “adorable”, “cute”, “wonderful” sıyaqlı emocional kelbetlik sózlerdi kóbirek qollanadı.

“What a lovely day! The flowers are so adorable” [4].

Bunday sózler hayallardıń estetikalıq sezgirligin hám unamlı bahalawshı kózqarasın kórsetedi.

Erkekler bolsa pragmatikalıq hám faktke tiykarlanǵan sózlerden paydalanadı:

“It’s a good day. The garden looks fine” [3].

Bul jerde “fine” yamasa “good” sózleri baha bildirse de, sezimnen kóre anıqlıq hám obyektivlikti bildiredi.

Qaraqalpaq tilinde bolsa hayallar sóylewi ádep, miymandoshlıq hám múlayimlik penen ajralıp turadı.

“Márhamat, kirip otırıń, shay iship alıń” [6].

Bul frazemalar arqalı hayallar sociallıq sáykeslik, húrmet hám miymandoshlıqtı bildiredi.

Erkekler bolsa qısqa, tuwrıdan-tuwrı formalardı tanlaydı:

“Kiriń, otır.” [6]

Bul qısqaqlıq erkeklerdiń sózinde qatańlıq, waqıttı únemlew hám jámiyetlik ierarxiyanı ańlatadı.

Hayallar, sonday-aq, jumsartıwshı qosımtalar (misalı, -ay, -ku, -de) járdeminde sózdi jumsartadı:

“Tap sol jaqsı eken-ay!” [6]

Leksikalıq dárejede hayallar sóylewinde sociallıq úylesimlilik hám emocionallıq baha ústin bolsa, erkekler sóylewinde utilitar (ámeliy) qatnas seziledi.

Sintaksislik ayırmashılıqlar:

Inglis tilinde hayallar sóylewinde soraw, múlayimlik iltimas hám itimal bildiriwshi gápler keń qollanıladı.

“Could you please pass me the book?” [5]

“I think we should leave now, maybe it’s getting late”. [5]

Bul gáplerde “please,” “I think,” “maybe” sıyaqlı elementler arqalı hayal sóylewshi turaqlılıq hám jumsaqlıqtı saqlaydı.

Erkekler bolsa kóbirek buyırq yamasa anıq pikir bildiretuǵın gáplerden paydalanadı:

“Pass me the book.” [4]

“We should go now.” [4]

Qaraqalpaq tilinde de usıǵan uqsas jaǵday bar. Hayallar sóylewde ótinish hám jumsartıwshı affikslerdi qollanadı

“Barayıqshı, qarayıq.” [1]

Bul jerde -shı hám -yıq suffiksleri hayal sózine ádeplilik hám álpayımlyq baǵıshlaydı.

Erkekler bolsa kóbirek tuwrı, qısqa sintaksisten paydalanadı:

“Baramız” yamasa “Qarasaq boldı”

Sintaktikalıq dárejede hayallar gáp dúzilisin sociallıq jaqtan “qáwipsiz” hám húrmetli etiwge umtıladı, erkekler bolsa gáptiń mánisine tikkeley itibar beredi. Bul, Tannen (1990) aytıwınsha, “rapport talk” (hayallar tili) hám “report talk” (erler tili) ayırmashılıǵın tastıyıqlaydı [4].

Fonetika hám intonaciya. Inglis tilinde hayallar ádette joqarıraq ton, melodikalıq intonaciya hám keńirek diapazon menen sóyleydi:

“Oh, really? That’s wonderful!” [4].

Bul jerde “oh really” ańlatpası menen birge intonaciyanıń kóteriliwi emocionallıqtı bildiredi.

Erkekler bolsa pás, monoton, qatań intonaciyaдан paydalanadı:

“Yes”. That’s fine.” [4]

Qaraqalpaq tilinde hayallar sóylewi ham sazlı melodiyalıq túrde:

“Raxme-et aytaman, qanday jaqsı boladı.” [6]

Sozılıw (e-e-et) arqalı hayal sóylewshi emocional tondı kúsheytedi.

Erkekler bolsa ádette qısqa, pás intonaciyaда sóyleydi:

“Jaqsı boladı” [7].

Fonetika dárejesinde hayallar hawazı kóbirek sociallıq beyimlesiw hám sezimlerdi bildiriw ushın qural bolsa, erkekler hawazı kúsh hám isenimdi bildiredi. Bul ayırmashılıq jámiyetge jınısıy roller menen tıǵız baylanıshı.

Pragmatikalıq ayırmashılıqlar. Inglis tilinde hayallar sóylesiwde awızbirshilik, tastıyıqlaw, qızıǵıwshılıq hám tilekleslik bildiretuǵın strategiyalardan paydalanadı:

- Awa, sen duris aytasań, men seni túsinenen [7].

"That's interesting, really?" [5].

Erkekler bolsa kóbirek pikir bildiriw, kelispewshilik yamasa tartısqa beyimlik kórsetedi.

"Actually, I don't agree with that" [4].

Qaraqalpaq tilinde hayallar sówlesiwde sociallıq húrmetti kórsetiwshi formalardı qollanadı:

"Aǵalar bul is ábesti

Qashan jiynar adam estı ? [1]

Bul fraza poeziya hám jıraw tekstlerinde kórsetilgen, qısqa hám emotsional tonı kúshli. Tekstti eki qatar sıpatında qarastırmaq: birinshi qatarda – "Aǵalar bul is ábesti", ekinshi joly – "Qashan jiynar adam estı?"

Birinshi qatarda tikeley baǵıtlangan sipatlama sipatında qoldanılǵan. "Aǵalar" sózi húrmet penen jáne jaqınlıqtı atap kórsetken, qarında nemese dostqa arnalǵan. "Bul is ábesti" frazasi paydasızlıq, ma'nisizdik pikirini bildirip, tesktke negattiv ton keltiredi.

Ekinshi qatarında soraw frazası sıpatında jazılǵan: "Qashan jiynar adam estı?" – ya'ni "Qashan adamdar bul is-qaramlıqqa názer awdaradı?" degen ma'nini bildiradi. Bu jolda sorawlı ton hám oylandıratuǵın element bar, adamdarın is háreketi hám xalıqlıq awhalı nazar audarǵanın talqılaydı.

Pragmatikalıq dárejede hayallar "sociallıq úylesimlilik", erkekler bolsa "jeke pikir ústinligin" támiyinleytuǵın strategiyalardan paydalanadı. Bul Lakoff (1975) aytkanında, "hayal sóziniń abaylı hám sociallıq baǵdarlangan" ózgesheliklerin jáne bir márte tastıyıqlaydı.

Hár eki tilde genderlekt tómendegi ulıwmalıq ayırmaslıqlarǵa iye:

Tıykarǵı ózgeshelik	Hayallar sóylewi	Erkekler sóylewi
Leksikalıq dáreje	Emocional, es-tetikalıq, jumsaq, ámeliy, qatań	Qısqa, ámeliy, isenimli
Sintaktikalıq dáreje	İltimas, múmkin, jumsartıw	Buyırq, anıqlıq, qısqa
Fonetika	Joqarı ton, melodikalıq	Tómengi ton, monotonlı
Pragmatika	Awızbirshilik, húrmet, beyimlesiw	Pikir ústinligi, tuwrıdan-tuwrı

Diskussiya. Nátiyjeler sonı kórsetedi, inglis hám qaraqalpaq tillerinde genderlektlik ayırmaslıqlar bar bolıp, olar sociallıq, mádeniy hám psixologiyalıq kontekst penen tikkeley baylanıslı. Hár eki tilde erkek hám hayal sóylewshiler ózleriniń jınısıy sociallıq roline sáykes kommunikativ strategiyalardı tańlaydı, biraq bul ayırmaslıqlar hár qıylı mádeniyatlarda hár qıylı dárejede sáwlelenedi.

Búgingi kúnde global informaciya almasıwı, bilimlendiriw hám ǵalaba mádeniyat tásirinde genderlik ayırmaslıqlar qısqarıp barmaqta. Inglis tilindegi gender-neytral til (gender-neutral language) koncepciyası kóplegen tillerge, sonıń ishinde qaraqalpaq tiline de tásir etpekte. Máselen: Inglis tilinde chairman ornına chairperson, policeman ornına police officer qollanıwın kóriwge boladı.

Al, qaraqalpaq tilinde bolsa "muǵallım" (oqıtıwshı) yamasa "basshı" sózleri jınısqa qaramastan qollanımaqta. Bul jaǵday sonı kórsetedi, zamanagóy jámiyette til áste-aqırın gender teńlikti kórsetiwshi quralǵa aylanbaqta. Nátiyjeler tómendegishe ulıwmalastırıladı:

Kórsetkish	Inglis tili	Qaraqalpaq tili
Social kontekst	Gender teńlik rawajlangan, róller neytrallasqan	Patriarxal sistema, dástúriy jınıs rolleri kúshli.
Mádeniyat tipi	Individualistlik	Kollektivistik
hayallar sóylewi	Jumsaq, emocional, sáykeslikti saqlawshı	Ádepli, álpayım, húrmetke baǵdarlangan
Erkekler sóylewi	Tikkeley, qatań, logikalıq	Qısqa, ámeliy, basshılıq
Zamanagóy tendensiya	Gender neytrallastırw kúsheymekte	Dástúriylik saqlanbaqta, biraq ózgerisler baqlanbaqta

Demek inglis hám qaraqalpaq tillerinde genderlektlik ayırmaslıqlar mádeniyat, sociallıq sistema hám kommunikativlik qádiriyatlar menen tıǵız baylanıslı. Inglis tili misalında genderlik ayırmaslıqlar kem-kemnen teńlik baǵdarında ózgerip atırǵan bolsa, qaraqalpaq tilinde olar mádeniy dástúrlerdı saqlap qalıw menen birge, jańa sociallıq tendenciya tásirinde beyimlesiwshen formaǵa ótip atır.

Bul jaǵday sonı ańlatadı, genderlekt – bul tildegi grammatikalıq yamasa leksikalıq qubılıs emes, al mádeniyat hám jámiyet sanasınıń tilge sáwleleniwı.

Juwmaq. Inglis hám qaraqalpaq tillerinde genderlekt stili ózine tán tárizde qalıplesken bolıp, hár ekewi de óz jámiyetiniń sociallıq, mádeniy hám tariyxiy ózgesheliklerin sáwlelendiredi. Inglis tilinde sońǵı on jıllıqlarda gender teńligi hám inklyuzivlik ideyaları tásirinde jınısqa baylanıslı sóylew ayırmaslıqları áste-aqırın neytrallasıp barmaqta. Bul process tildin jámiyettegi sociallıq ózgerislerge beyimlesiwshenligin kórsetedi. Máselen, "he" hám "she" ornına "they" almasıǵınıń qollanıwı, "fireman" ornına "firefighter" sıyaqlı neytral atamaların kirgiziliwi inglis tilinde jınısıy kemsitiwdin azayıwına xızmet etpekte. Demek, inglis tili arqalı jámiyette gender teńlik, insan huqıqlarına húrmet hám zamanagóy pikirlew sińdirilmekte.

Qaraqalpaq tilinde bolsa dástúriy jınısıy roller hám qádiriyatlar elege shekem til sistemasında áhmiyetli ornı iyeleydi. Qaraqalpaq mádeniyatında erkek hám hayaldın sociallıq ornı, óz ara qatnas mádeniyatı hám sóylew usılı áyemgi dástúrler tiykarında qalıplesip kelgen. Hayallar sózinde ádep, húrmet, múláymilik hám shın kewillik ústin bolsa, erkekler sózinde qatańlıq, buyırqazlıq hám basshılıq keypi seziledi. Bul jaǵday qaraqalpaq jámiyetiniń patriarxal dúzilisi hám milliy qádiriyatların saqlanıp qalǵanlıǵınan derek beredi.

Ulıwma alǵanda, genderlekti úyreniw tildegi jınısıy ayırmaslıqlardı emes, al usı ayırmaslıqlar arqalı jámiyettin mádeniyatın, qádiriyatların hám sociallıq ózgeriw processlerin tallaw imkaniyatın beredi. Hár bir til óz xalqınıń dúnyaǵa kózqarasın, oy-pikirin hám sociallıq turmısın sáwlelendiriwshi qubılıs sıpatında úlken áhmiyetke iye. Inglis tilindegi genderli neytrallaw zamanagóy global mádeniyattı, qaraqalpaq tilindegi dástúriylik bolsa milliy ózlikti saqlaw procesin sáwlelendiredi.

Solay etip, inglis hám qaraqalpaq tillerindegi genderlekt úyreniliwi til arqalı mádeniyattı tereńrek ańlaw, sociallıq teńlikti bahalaw hám zamanagóy kommunikaciya processlerin tallawda ilimiy hám ámeliy áhmiyetke iye.

Ádebiyatlar

1. Berdaq. Tañlamalı shıǵarmaları. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1987.
2. Cameron D. Gender and Language Ideologies. –Cambridge: University Press, 2003.
3. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. – Pearson Education, 2008.
4. Kurbanbaeva A. Til va gender munosabati. – Nukus: QDU nashriyoti, 2019.
5. Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: «Harper & Row», 1975.
6. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. – New York: «Ballantine Books», 1990.
7. Qayıpbergenov T. Mugallıǵe raxmet. – Nókis: «Bilim», 1956.

REZYUME. Maqolada ingliz va qoraqalpoq tillaridagi genderlik lingvistik, ijtimoiy va madaniy jihatdan qiyosiy oʻrganilgan. Tadqiqot natijalariga koʻra, ayollar nutqida emotsionallik va muloyimlik, erkaklarda esa qatʼiylık va mantiqiylik elementlari ustunlik qiladi. Ingliz tilida gender-neytral tendensiyalar kuchayib borgan boʻlsa, qoraqalpoq tilida anʼanaviy patriarxal qadriyatlar hamon aks etib turadi. Genderlekt til orqali jamiyatning madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini namoyon etadi.

РЕЗЮМЕ. В статье проведено сравнительное изучение гендерной, лингвистической, социальной и культурной принадлежности английского и каракалпакского языков. Согласно результатам исследования, в речи женщин преобладают эмоциональность и мягкость, а у мужчин - строгость и логические элементы. В то время как гендерно-нейтральные тенденции усиливаются в английском языке, традиционные патриархальные ценности всё ещё отражаются в каракалпакском языке. Гендерлект выражает культурные и социальные ценности общества через язык.

SUMMARY. The article comparatively is examined gender in English and Karakalpak languages from linguistic, social, and cultural perspectives. According to the research results, emotional and gentle elements predominate in women's speech, while strictness and logical elements predominate in men's speech. While gender-neutral tendencies are intensifying in the English language, traditional patriarchal values are still reflected in the Karakalpak language. Genderlect expresses the cultural and social values of society through language.

INTERPRETATION OF COMPLEX PHRASEOLOGICAL CONSTRUCTIONS IN BILINGUAL PHRASAL VERB DICTIONARIES

Sh.S.Ruzimov – PhD student

Nukus state pedagogical institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: ikki tilli lugʻatlar, lugʻat maqolalari, idiomatik ifodalar, majhul nisbat, sintaktik moslashuvchanlik, maʼnoviy talqin.

Ключевые слова: двуязычные словари, словарные статьи, идиоматические выражения, страдательный залог, синтаксическая гибкость, семантическая интерпретация.

Key words: bilingual dictionaries, dictionary entries, idiomatic expressions, passive voice, syntactic flexibility, semantic interpretation.

Introduction. The study examines the interpretation of complex phraseological constructions in bilingual phrasal verb dictionaries. Given the prevalence of complex phraseological constructions in English, their accurate representation in bilingual lexicographic resources is essential for effective translation and language acquisition. The study aims to analyze the structural and semantic patterns of such constructions, assess the methodologies applied in their lexicographic treatment, and propose improvements for their representation in English-Uzbek dictionaries.

Research Objectives and Methods.

- To analyze the lexicographic treatment of complex phraseological constructions, including idiomatic expressions and their paraphrases. This is addressed through comparative dictionary analysis, where entries from different lexicographic sources are examined to identify variations in definitions, paraphrasing strategies, and structural patterns.

- To evaluate the role of cohesive devices and typographical conventions in mitigating ambiguity within dictionary entries. This is investigated using descriptive analysis, focusing on the effectiveness of formatting choices such as capitalization, italics, and categorization markers in conveying grammatical distinctions.

- To propose lexicographic improvements for more precise and user-friendly dictionary entries. This is achieved through qualitative analysis, incorporating best practices from modern lexicography and insights from theoretical linguistic frameworks.

Relevance, Novelty, and Practical Value.

The relevance of this study lies in its focus on bilingual lexicography, particularly in the context of Uzbek learners of English, where complex phraseological constructions pose significant translation and comprehension challenges. Despite the growing body of research on phrasal verbs, limited attention has been given to their systematic treatment in Uzbek-English lexicographic resources. The study's novelty stems from its comprehensive analysis of structural and semantic representation patterns in existing dictionaries, shedding light on inconsistencies and areas for improvement. The practical value of the research is evident in its potential contributions to lexicographic practice, offering concrete recommendations for structuring phrasal verb entries in bilingual dictionaries to enhance clarity, and usability.

Theoretical Framework and Literature Review.

The study draws upon key linguistic theories related to phraseology, and lexicographic methodology. Foundational works such as Quirk et al.'s *Comprehensive Grammar of the English Language* (1985) provide a syntactic basis for analyzing complex phraseological constructions. Additionally, lexicographic principles outlined in Courtney's *English Phrasal Verbs English-Russian Dictionary* (2000) and Spears' *Dictionary of American Idioms* (2005) inform the evaluation of dictionary entries. The research also integrates insights from bilingual lexicography studies, particularly those addressing translation equivalence and dictionary user needs.